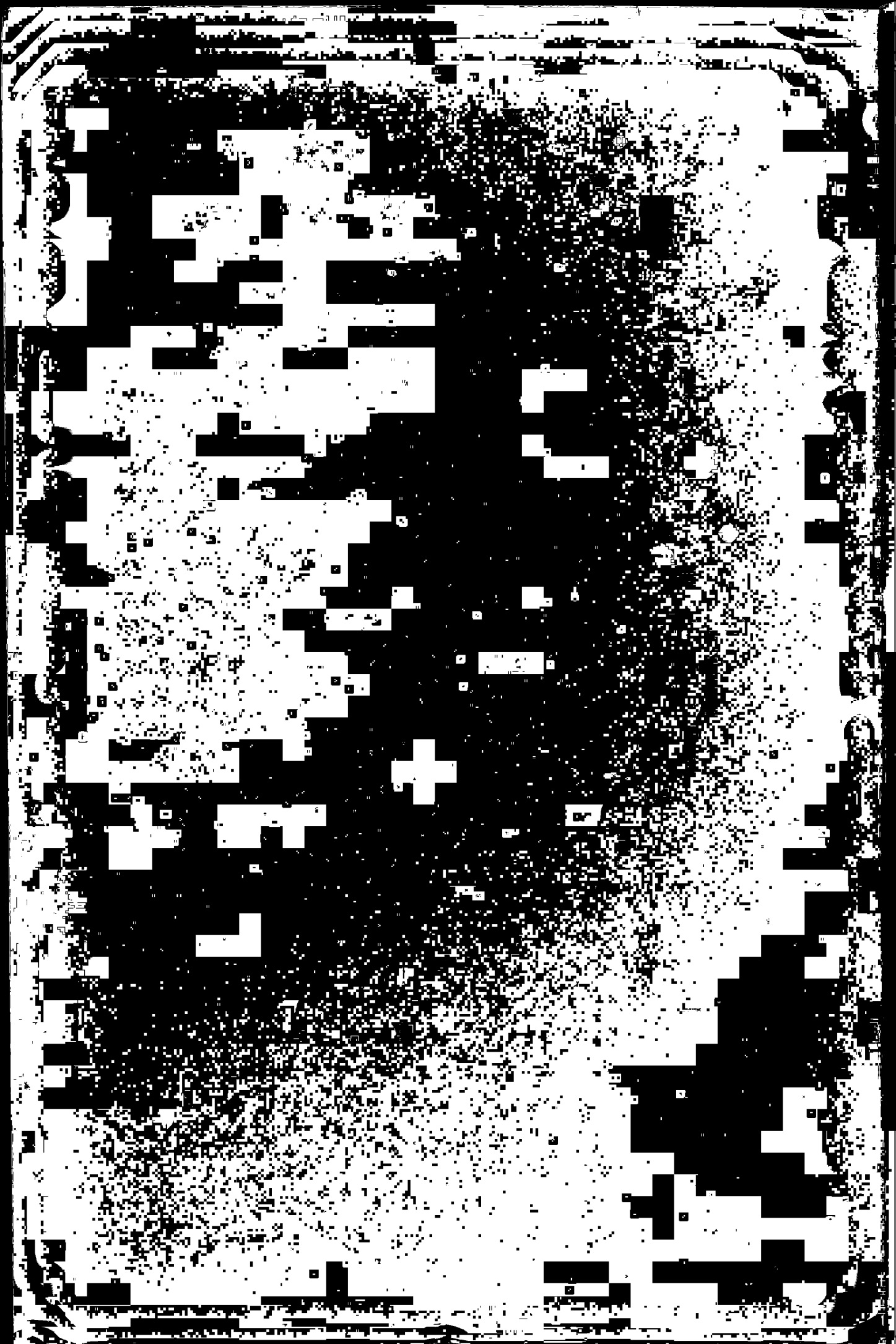

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ
ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ
ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਆਫ ਕਾਮਰਸ
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਮੁਖਬੰਦ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਵਡੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਅਹਿਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਅਜ ਲੋੜ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤ ਚੰਗੇ ਮਿਆਰੀ ਗੀਤ, ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਸੂਫੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਭੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਰਖਣ ਦੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਘਰਾਨਿਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ ਚੰਗੇ ਮਿਆਰੀ ਪਾਠਕਾਂ, ਸਰੋਤਿਆਂ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵੱਡਾ ਕਰਨ ਦੀ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ, ਮੁੜ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪਰਿਪੱਖ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਵਸੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਆਪਸੀ ਸੰਪਰਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੋਂਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਫੇਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਿਹਨਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ 'ਤੇਹੀਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼' ਬਣ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਬਰਕਰਾਰੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ 'ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਭੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੇ' ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਅੱਜ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਲਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਬਣ ਕੇ ਖੜਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਹੁਦਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ, ਵਿਰੁਧ, ਸਾਂਝੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕਸ਼ਾਹੀ ਬਣਤਰਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ ਕੇ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ 'ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਪੜਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ— ਬੇਸ਼ਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ, ਆਪਣੀ ਕਾਢ ਦਾ, ਆਪਣੇ ਉਦਮ ਦਾ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਸ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਜਮਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਮਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਕੌਮਲ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਲੋਂ ਅਣਗਹਿਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਕ 'ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋੜਨਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸਰਹਦ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ, ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪੱਟ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕ ਰਾਣੀਹਾਰ ਵਿਚ ਪਰੋਣਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਇਹੀ “ਵਸੂਧੇਵ ਕਟੁੰਬਕਮ” ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਬਾਂ ਉਸਾਰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਪੁਲ ਬਨਾਉਣੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਬਾਰਕ, ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੋ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਲਾਇਤ ਮੁਬਾਰਕ, ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿਮਾਚਲ ਮੁਬਾਰਕ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਟੱਬਰ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਪੌਕਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ।’

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਇਸ ਪੂਰੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਛਾਪ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

23 ਜਨਵਰੀ 2004

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ਬਾਨ ਬਬਲਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਤਿਜਕ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣਾ-ਆਪ ਮੈਲਾ ਮੈਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਥੇ ਨੇ ਪੰਜ ਆਬ? ਕਿਥੇ ਵੇ ਸਾਡਾ ਜਿਹਲਮ, ਸਾਡੀ ਝਨਾਂ, ਵਿਚਾਰੀ ਰਾਵੀ ਜਿਵੇਂ ਪੱਛੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਸਵੇਰੇ ਇਧਰ, ਲੰਢੇ ਵੇਲੇ ਉਧਰ। ਮੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਘੋਰ ਅਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਚਾ ਫਰਿਆਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ
ਨਿੰਦਿਆ ਯਾਰੋ
ਬਾਲੇ ਦੇ ਇਸ ਖਾਬ ਦੀ।
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ,
ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ,
ਵੰਡ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ।

ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰੂਪੀ ਉਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀ ਇਸ ਵੰਡ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਧਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਾਰ ਹੋਰ ਵੰਡ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਵੇਖੀ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਅਜੋਕਾ ਪੰਜਾਬ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ, ਮੁੰਨਾ ਜਿਹਾ, ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੰਜਾਬ ਹੈ। Small is Sweet ਅੱਜ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ— ਸ਼ਿਮਲਾ ਜਿਹੜਾ ਵਰ੍ਹਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੁਨਾਲੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਓਪਰਾ ਹੈ? ਕਿਵੇਂ ਅੰਬਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ D.A.V. College ਸਮੇਤ ਸਾਰਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਸ਼ਹਿਰ ਆਣ ਵਸਿਆ ਸੀ? ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਲੈਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਮੈਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕ !

ਇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਵਾਰਨਾ, ਸਿਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਰਾਜ ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜ ਜਿਹੜਾ, ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਉਨਤ-ਤੋਂ-ਉਨਤ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮੇਚਕੇ ਤੁਰ ਸਕੇ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਸਮਾ ਅਸੀਂ ਕੱਲ ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆ ਕੇ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਰਾਜ ਅਨਾਜ ਦਾ ਭੜੋਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ ਭਰ ਦਾ ਅੰਨਦਾਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਜਿਸਨੂੰ ਵੇਤਰ ਵੇਤਰ ਕੇ ਨਿਢਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅੱਜ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰ

ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਲਾਜ਼ਮ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਹੈ; ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਵਿਚ ਜਿਥੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਲਈ ਇਕ ਕਾਰਡੀਗਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਘਰ ਪੁੱਜਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਉਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਖਰੀਦੇ ਇਕ ਪੁਲਓਵਰ ਨੂੰ ਪਾਣ ਲਗੇ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਗਲਮੇ 'ਤੇ ਜਾ ਪਈ; ਇਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੇਸ਼ਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ; ਆਪਣੀ ਕਾਢ ਦਾ, ਆਪਣੇ ਉੱਦਮ ਦਾ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਸ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਜਮਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਲਚਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਮਿੱਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਕੌਮਲ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਲੋਂ ਅਣਗਹਿਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ 'ਪਟਿਆਲਾ ਅੰਗ' ਕਿਥੇ ਹੈ? ਕਿਥੇ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ 'ਟੱਪਾ' ਜਿਸਨੂੰ 'ਠਮਰੀ' 'ਦਾਦਰਾ' ਵਾਂਗ ਆਦਰ ਨਾਲ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰਾਓ ਸ਼ੰਕਰ ਪੰਡਿਤ, ਰਸੂਲਨ ਬਾਈ ਤੇ ਸਿੱਧੇਸ਼ਵਰੀ ਦੇਵੀ ਵਰਗੇ ਸੁਵਿਖਿਆਤ ਕਲਾਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ?

ਸਤੀਸ਼ ਗੁਜਰਾਲ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਖੰਨਾ, ਅਰਪਨਾ ਕੌਰ, ਮਨਜੀਤ ਬਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਕਾਰ, ਵਿਸ਼ਵ-ਭਰ ਵਿਚ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਇਕ ਭਰਮ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਜੋੜਨ ਦੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ, ਕਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਥਾਕਲੀ, ਭਾਰਤ ਨਾਟਯਮ, ਓਡੀਸੀ, ਕੱਥਕ ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੰਨਗੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭਾਖ ਨਹੀਂ ਸਿਵਾਏ ਗਿੱਧਾ ਤੇ ਭੰਗੜਾ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਅਸਲੋਂ ਲੋਕਨਾਚ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸ਼ੌਂਕਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਗਿੱਧਿਆ ਪਿੰਡ ਵੜ ਵੇ, ਲਾਂਭ ਲਾਂਭ ਨਾ ਜਾਈਂ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਖਦਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੇ ਨਾ ਨਿਕਲ ਜਾਣ।

ਫਿਲਮ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਸਾਗਰ ਤੀਕ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ/ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਤੇ ਸਾਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣੀ ਵਰਗੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤੇ ਗੀਤਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਕਾਮਨੀ ਕੌਸ਼ਲ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਵਰਗੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀ ਬਾਲੀਵੁਡ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਦੀ ਕੋਈ ਚੱਜ ਦੀ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ਵੇਖੀ ਗਈ।

ਬੰਗਾਲੀ ਤੇ ਮਰਾਠੀ ਥੀਏਟਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ

ਦੀ ਉਪਲੱਭਦੀ ਨਿਗੁਣੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਮੋਹਨ ਰਾਕੇਸ਼, ਭੀਸ਼ਮ ਸਾਹਨੀ, ਸ਼ੀਲਾ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੁਹਾਰ ਮੋੜੀ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਹੁੰਘਾਰਾ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਨੀਲਮ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੇਡਿਆ ਇਕ ਨਾਟਕ ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ ਬੁੱਝੇਗਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਉੱਜ-ਦੀ-ਉੱਜ ਠੰਢਿਹਾਰ ਵਰਤ ਗਈ। ਬੀਏਟਰ ਉਥੇ ਪੁੰਗਰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰੰਗ ਮੰਚ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰੰਗ ਮੰਚ ਦੀ ਉਕੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਜਾਣ-ਬੁੱਝਕੇ ਮੈਂ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜੋਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਉਨਤ-ਤੋਂ ਉਨਤ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮੇਚ ਕੇ ਤੁਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਧੀ ਹੋਵੇ, ਓਥੇ ਇਹ ਇਕ ਦਰਦਨਾਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪਾਠਕ ਲਈ ਸਹਿਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਾਤਾਂ ਸਮੇਤ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਲੈਨ ਡੋਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖਲੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪੱਲਿਓਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛਪਵਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਮਾਰਕੀਟ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਫਾਰਮ ਦੀ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕ੍ਰਣ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ 1100 ਜਿਲਦਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ 600 ਤੋਂ ਘਟਦਾ ਘਟਦਾ 350 ਤੀਕ ਅਪੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ, ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸਾਨੂੰ ਟੀ.ਵੀ. ਫੈਡਰੈਜੀਰੇਟਰ, ਏ.ਸੀ. ਤੇ ਕੂਲਰ ਵੇਖੀਦੇ ਨੇ, ਬੁੱਕ ਸ਼ੈਲਫ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਇਧਰ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕ੍ਰਣ 1000 ਜਿਲਦਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਮਲਿਆਲਮ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕ੍ਰਣ 8000 ਜਿਲਦਾਂ ਤੇ ਰੂਸੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਣ 50,000 ਜਿਲਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬ ਸਭ ਤੋਂ ਸੌਖਾ ਰਾਜ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਨ-ਪਾਠਕ ਵਲੋਂ ਸਾਡੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਜੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਰਦਨਾਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁੱਕਸ਼ੈਲਫ ਹਰ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ Status Symbol ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਥੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਦੇ ਸੱਜਰੇ ਕਵਿਤਾ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਹੇਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਨਕਾਇਟ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਦਲੀਪ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਸੁਫਨੇ

ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਦਰ ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਮਾਰਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ, ਆਰਟ ਗੈਲਰੀ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੇ ਛੁੱਟ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ, ਨ੍ਰਿਤ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਆਦਿ ਕੌਮਲ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਵੇਗਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ, ਪ੍ਰੋੜਾਂ ਲਈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵੈਨਾਂ ਦਵਾਰਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋੜਾਂ ਦੇ ਨਾਚ, ਗਾਣੇ, ਨਾਨਕ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਣਗੇ; ਕਿਤੇ ਰੀਡਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਸਾਲੇ, ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਟੀ.ਵੀ.ਰੂਮ ਵਿਚ ਕੈਸਟਾਂ ਨੂੰ ਪਲੇਬੈਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਨਿਰਾ ਖੁਆਬ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਰਨਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਯੋਜਨਾ ਵਿਉਂਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਖਰੜਾ ਕਿਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੱਤ੍ਰੇਤ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ-ਘੱਟੇ ਵਿਚ ਦੱਬਿਆ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੇਰੀ ਵਿਰਸਾ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸੁਫਨਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 12,000 ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਰੱਜੀਆਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 1200 ਵੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹਰ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਥਾਂ ਹੋਵੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਸੰਕਟ ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਕੋਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਲਦਾ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਕੋਈ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਚਿਚਲਾਂਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਵਿਚ ਭੁੱਜ ਰਹੀ ਕਾਲੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਅਣਪਛਾਤਾ ਦੰਮ ਨਹੀਂ ਤੌੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਨੂਰੀਪੁਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਨੰਦ ਲਾਲਾ ਨੂਰਪੁਰੀ ਗੁਰਬਤ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਖੂਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬ ਮਰੇਗਾ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਢੇਰ ਸਾਰੀ ਸਾਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਕਰਕੇ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਲੀਕ ਨੂੰ ਲਹੂ ਦੀ ਲੀਕ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਬਟਵਾਰੇ ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਜਨ-ਮੱਤ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਵੱਖਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੋਟ ਪਾਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਯੂਨੀਨਿਸਟ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵੰਡ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਇਸ ਨਾਅਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੀ, ਉਸਦਾ ਇਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਕਤ ਦੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਯਾਦ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਿਚ ਸਨ। ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਜ਼ਿਮੀਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਰਾਜੇ' ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਨੌਕਰੀ-ਪੇਸ਼ਾ ਸਨ, ਜਾਂ ਹਟਵਾਣੀਏ, ਵਪਾਰੀ, ਸੂਦਖੋਰ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਰਾਜੇ' ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੀਗੇ ਵੀ ਉਹ 'ਰਾਜੇ'। ਨੰਬਰਦਾਰ, ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ-ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ। ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ-ਨ-ਕੋਈ ਸਾਡਾ 'ਰਾਜਾ' ਹੀ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਦੀ ਕੰਡ ਉਤੇ 'ਰਾਜਿਆਂ' ਦਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਜੇ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕੀਦਿਆਂ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬੇਓਢਗੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਖੂਹ ਸਨ। ਦੋ ਐਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚਕਾਰ ਤੇ ਤੀਜਾ ਸੜਕੋਂ ਪਾਰ, ਬਾਹਰਵਾਰ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਦੀਮੀ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਜੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਰਾਜਾ' ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੋ ਖੂਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਜਾਏ ! ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰਵਾਰ ਸੜਕੋਂ-ਪਾਰ ਆਪਣੀ ਖੂਹੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਆਲਮੀ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਰਾਜੇ' ਆਪਣੇ ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਚੀਨੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਰਬਤ ਦੀ ਛਬੀਲ ਲਾਂਦੇ ਸਨ। ਚੀਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ, 'ਹਿੰਦੂ ਪਾਣੀ' ਨਾਲ ਸ਼ਰਬਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ਼ਰਬਤ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਵੀ ਪੀਂਦੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਪੀਂਦੇ ਸਨ।

ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਲੂਤ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਕਈ ਇਲਾਜ ਹੋਏ, ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਲੂਤ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਇਕ ਪੂੜੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੂਤ ਦਾ ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਕੋਲ ਹੈ, ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਚਾਰ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਨਗੇ ਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੱਤ-ਤੇ-ਵੀਹ ਖੈਰੀਂ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੂਣੇ-ਟੋਟਕਿਆਂ, ਮੰਤਰਾਂ-ਤਵੀਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਲੂਤ ਸੀ ਕਿ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਲੂਤ ਦੇ ਦਰਦ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਹਾਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਛੜ ਚੁੱਕੀ, ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਦੇ ਲੈ ਗਏ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ। ਬਾਹਰ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਲਾ ਦੇ ਕੇ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਲਾਲਟੈਨ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਲੂਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ

ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਂਟਿਆ—“ਦਰੋਗਿਆ ! ਤੁਘੀ ਅੱਲਾ ਨਾ ਖੋਫ ਵੀ ਨਹੀਂ ? ਹਿਹ ਜਾਤਕੇ ਨਾ ਕੈ ਹਾਲ ਕਰੀਂ ਛੋੜਿਆ ਏ ?” ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬਿਨਾਂ ਦੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਾਰ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਘਰ ਪਰਤ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦਰ ਆ ਗਈ। ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਜ ਹੋਰ, ਕੱਲ੍ਹ ਹੋਰ, ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੇ ਲੂਤ ਵਿਚ ਫਰਕ ਆ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਵਾਈ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਦੇ ਮੰਤਰ ਦਾ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੂਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਭਰਾਵੱਲੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਹਰ ਪਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਹਾਣੀ ਰਹਿਣੀ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਸੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਵਕਤ-ਦੇ-ਵਕਤ ਫਿਰਕੂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਭੜਕਾਏ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਉਪਦਰਵ ਕੀਤੇ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਜਿਥੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਸੀ ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਜਿਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ।

ਬੇਸ਼ਕ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ਕ ਭਰਾ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜਾ, ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਅੱਜ ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਬਟਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੇਸ਼ਕ ਤਿੰਨ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ, ਮਾਰਿਆ ਵੀ ਤੇ ਮਾਰੇ ਵੀ ਗਏ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਦਿਨੇ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਦ ਰਾਤੀਂ ਚੰਨ-ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਇਛੋਗਿਲ ਦੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਇਸ ਪਾਰ ਤੇ ਉਸ ਪਾਰ ਅਸੀਂ ਮਾਹੀਏ ਦੇ ਟੱਪੇ ਵੀ ਗਾਏ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਮਸਾਇਆਂ ਮਾਂ-ਪਿਉ-ਜਾਇਆਂ ਲਈ ਸੁਨੇਹੇ ਦੀ ਘੱਲੇ, ਪੈਗਾਮ ਵੀ ਦਿੱਤੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਸਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬਟਵਾਰਾ ਇਕ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਝੁਠਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਅੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਹੂ ਦੀ ਵਾਹੀ ਲੀਕ ਨੂੰ, ਖਬਰੇ ਮੇਟਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੁਰੇਡੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਛੋੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕੀ ਅਸੀਂ ਗੁਆਂਢ ਤਾਂ ਪਾਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਆ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਕਤ ਦੀ

ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੋੜ ਵਲ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਈਏ ।

ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਆਕਬਤ ਹੈ, ਨਿਰਵਾਣ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਇਧਰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਧਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਅਸੁਭਾਵਕ ਖਾਈ ਨੂੰ ਭਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਬਾਂ ਬਨਾਉਣੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਪੁਲ ਉਸਾਰਨੇ ਹੋਣਗੇ, ਨਿੰਹ ਦੇ ਤਰੋਪੇ ਲਾਣੇ ਹੋਣਗੇ, ਛਿੱਜੀਆਂ ਚੂਕਾਂ ਨੂੰ ਗੰਢਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਸਾਡਾ ਮਕਸੂਦ ਉਧਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ 'ਜ਼ਰੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ' ਪਾਵੇਗਾ ਤੇ ਇਧਰ ਸਾਡੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਦਸੂਤੀ ਦਾ ਖੇਸ ਢਾਹ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਸੰਵਿਆ ਕਰੇਗੀ ।

ਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ । ਇਹ ਕੰਮ ਪਹਿਲੇ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ, ਸਾਂਈ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ । ਇਹ ਕੰਮ ਕਦੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਸ ਕਿਹਾ— ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ । ਇਹ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਤੇ ਕਬੀਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਇਹ ਕੰਮ ਸੂਫੀਆਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਦਾਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:—

ਰੋਏ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ, ਰੋਏ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਲਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ—

ਕਿਤੇ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲ ।

ਇਹ ਖਾਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ—“ਢੋਇਆ ਹੋਇਆ ਬੂਹਾ” ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਖੱਪਾ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ— “ਮਾਂ-ਪਿਓ-ਜਾਏ” ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰ ਕੇ । ਇਹ ਢੱਕੀ ਡਰਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ‘ਤਖਤ ਲਾਹੌਰ’ ਨੂੰ ਖੇਡ ਕੇ । ਇਹ ਪੈਂਡਾ ਫਿਲਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ “ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ” ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ ਹੋਵੇ. “ਨਹੁੰ ਤੇ ਮਾਸ” ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ।

ਅਸੀਂ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਦਾ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦਾ, ਕਤਲੇ-ਗ਼ਾਰਤ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ. ਬੜੀ ਭੰਡੀ ਪਾਈ ਹੈ । ਇੰਜ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ । ਆਉ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰੀਏ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ਣਗੀਆਂ । ਸਾਨੂੰ ਜੋੜਣਗੀਆਂ. ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰੀਏ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆੜੀਆਂ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭੀਏ ਜਿਹੜੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਵਲ ਲਿਜਾਂਦੇ

ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ-ਖਲਿਆਨਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਂਦੇ ਨੇ। ਆਉ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ ਮਹਿਰਾਬਾਂ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪੁਲ ਉਸਾਰੀਏ।

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਗਰਾਂ ਧਮਿਆਲ ਦੀ ਯਾਦ ਆਂਦੀ ਹੈ।

ਮਾਰਚ 1947 ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਚੁਆਤੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਾਰਾ ਪੋਠੋਹਾਰ ਅੱਗ ਦਾ ਇਕ ਲੰਬੂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਗਰਾਈਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਡੇ ਹਮਸਾਏ, ਮਾਂ-ਪਿਓ-ਜਾਏ, ਸਾਡੇ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਭਾਂਬੜ ਬਣੀ ਗੱਛੇ, ਜਦੋਂ ਤੀਕਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗਰਾਂਏ ਵਿਚ ਰਹਿਸੋ ਤੁਹਾਡਾ ਵਾਲ ਤੀਕਣ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੋਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੂਈ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਅੱਖ ਪੁਟੀਕੇ ਤੱਕੀ ਗੱਛੇ।” ਤੇ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਦੋ ਨੌਕਰੀ-ਪੇਸ਼ਾ ਗੱਭਰੂ ਹੂੜ੍ਹ-ਮੱਤ, ਅਗਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣੀ-ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਛਾਉਣੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਪਰਤੇ, ਬਾਕੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਤੁਰਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਣਿਆਂ ਬੰਨਰਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਮਮਟੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਆਸ ਪਾਸ ਦੀਆਂ ਢੋਕਾਂ, ਮੋਹੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਵਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਖ ਪੁੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ।

ਤੇ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਤੋਂ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਗਏ, ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਸਾਏ, ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਟਰੱਕ ਲਿਆਏ, ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਟੰਮੇ-ਟੀਹੇ ਸਮੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤੇ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਰਿਫ਼ੀਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸੋਘਾ ਕਰ ਆਏ।

ਕਹਾਣੀ ਏਥੇ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੇ ਹਮਸਾਏ ਮਾਂ-ਪਿਓ-ਜਾਏ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਫ਼ੀਊਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਪਰਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨਦਾਨਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਚੌਗਾਠਾਂ ਤਕ ਲਾਹ ਲਏ: ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂ ? ਤਾਂ ਜੋ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਮਸਾਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਆ ਕੇ ਰਹਿ ਸਕੇ।

ਕਹਾਣੀ ਏਥੇ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਇਕ ਪੋਠੋਹਾਰਨ ਇਧਰੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਜ਼ਿਆਰਤ ਲਈ ਗਈ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਧਮਿਆਲ ਜਾ ਵੜੀ। ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਤਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹਾਰ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ ਪਿਛੋਕੜ ਆ ਵੱਸੇ ਮਹਾਜ਼ਰ ਟੱਬਰ ਦੀ ਤੀਮਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ—ਨੀ ਮਿੜੇ ਹਿਧਰ ਤਕ, ਅਸੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਮੋਤੀ ਗੰਵਾ ਲਏ ਨੇ! ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਮਾਹੀਏ ਨਾ ਇਹ ਟੱਪਾ ਗਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹਾਂ—

ਦੋ ਪੱਤਰ ਅਨਾਰਾਂ ਦੇ

ਸੜ ਗਈ ਜਿੰਦੜੀ

ਲਗ ਗਏ ਢੇਰ ਅੰਗਾਰਾਂ ਦੇ।

ਇਲਮ ਦਾ ਸਦਕਾ, ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਲਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੱਟ ਦੀਆਂ ਤਣੀਆਂ ਨਾਲ ਉਣ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਬਾਰਕ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਿਆਰਾ, ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਲਕੇ ਤਾਂ ਬਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਰਲਕੇ ਮਾਹੀਏ ਦੇ ਟੱਪੇ ਤਾਂ ਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਵੀਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਮਿਟਾਣਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਢਿੱਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਹਰ ਵਧੀਆ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਤਾਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹਰ ਉਤਮ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਂਝਿਆਂ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਭਰਾ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਬੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਵੰਡੀਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਸੁਣੀਆਂ। ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਕਦੀ ਗਾਵਿਆਂ ਸੀ।

ਸੱਕ ਮਲਦੀਆਂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪੱਤਣਾਂ ਨੂੰ
ਅੱਗ ਲਾਣ ਲਾਹੌਰਨਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਨੇ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਲਕੇ ਬੈਠਾਂਗੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਦਾ ਘੇਰਾ ਹੋਰ ਮੋਕਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਰ ਵੱਡ-ਪਰਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵੱਕਾਰ ਹੋਰ ਹੋਰ ਵਧੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਗੀਤ ਸਾਂਝੇ ਨੇ, ਸਾਡੇ ਨਾਚ ਸਾਂਝੇ ਨੇ। ਪਦਾਰਥਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰਾ ਸੁਫਨਾ ਹੈ।

21 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਮੁਹਾਠ 'ਤੇ ਖਲੋਤੇ “ਵਸੂਧੇਵ ਕਟੁੰਬਕਮ” ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਆਸਿਆ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਿਤਰ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਸੁੰਗੜ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਨਖਸ਼ੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਨਸਾਨ ਚੰਨ ਤੋਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਾਰ ਹੋ ਆਇਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਲ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸਚਰਜਜਨਕ ਉਨਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਕੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਤੀਕ ਅਪੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਟਨ ਦਬਾ ਕੇ ਦੂਰ-ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਧੁਨ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਣੂ-ਸ਼ਕਤੀ, ‘ਕੰਮਪਿਊਟਰ “ਪਿੱਲ” ਆਦਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਅਨੇਕ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕਰ ਵਿਖਾਈਆਂ ਹਨ। ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਇਨਸਾਨ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਥਿੜਕਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਦੁਨੀਆਂ

ਲਈ ਨਵੇਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤਾਈਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਢਾਲਣਾ ਹੈ।

ਜੇ ਕੁਝ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ, ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦਵਾਰ ਉਤੇ ਅਪੜੇ ਅਸੀਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅੱਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਵਧੇਰੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ—ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਉਰਦੂ ਹੈ। ਇਧਰ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਈ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਕੋਈ ਕੈਨੇਡਾ, ਕੋਈ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੋਈ ਕਿਤੇ, ਕੋਈ ਕਿਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹਿਮਾਚਲ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਗੋੜਕੇ ਨਿਸਚਿੱਤ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ। ਕਦੀ ਧਰਮ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਟੋਲਦਾ ਸੀ, ਇਧਰ ਬੋਲੀ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ, ਉਦਾਰੀ ਕਰਣ ਵਲ ਕਦਮ ਕਦਮ ਵਧ ਰਹੇ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਆਣ ਪੁੱਜੇ ਹਾਂ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਐਨਕਲੇਵ ਦਾ ਗੋੜਾ ਲਾਉ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਰਹਿਤਲ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ। ਅੱਜ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਪਗ੍ਰਹਿ (space satellite) ਜਿਸਦਾ ਨਮੂਨਾ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਲਈ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਨੇ ਧਨ ਜੁਟਾਇਆ, ਰੂਸ ਦੇ ਰਾਕਟ ਦਵਾਰਾ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਲੁਕੋ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਨਵੀਨ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਹਰ ਕਾਢ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। Electronic bip ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਕਲ੍ਹ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਪਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵੇਚਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸੁਪਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਸੁਪਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਖਰੀਦਾਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਾਂਝੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਨਾਖਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਨਾਖਤ ਦੀ ਭਾਲ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਵੰਗਾਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ

ਇੰਜ ਕਰ ਸਕਣਾ ਹੋਰ ਸਬਰ ਅਜ਼ਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮੇਚ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੇ ਉਪਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਨੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਲਿੱਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸਾਡੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਪਰਵਾਸੀ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ । ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਹੈ । ਬੋਲੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਵਿੱਥਾਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ । ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦੇਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਕਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਚਿਰਸਥਾਈ ਹਨ । ਕੁਝ ਚੁਣੌਤੀਆਂ, ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਅਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਵਕਤ ਪਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇਗਾ । ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਪਰਮਾਣਿਤ ਕੇਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਟਕਸਾਲੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਪਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੋਂ ਵਿਤਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਮੇਰੀ ਖੁਦ ਦੀ ਕਦੀ ਇਸ ਵਧੀਕੀ ਲਈ ਢੇਰ ਸਾਰੀ ਪੂੰਦ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕ ਇਸ ਵਲੋਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਮੈਂਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਕ੍ਰੇਤਾ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਸ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂਨੂੰ ਉਪਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸੰਜਮ ਨਾਲ, ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿੰਤੂ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਇੰਜ ਸਾਹਿਤਕ ਬੋਲੀ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਕਤ ਪਾ ਕੇ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ, ਉਹੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਚਾਲੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਟਕਸਾਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਸਕਦੇ ਨੇ । ਪਰ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਮੈਂ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਖੁਦ ਉਸ ਨਾਵਲ, ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਬੋਲੀ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ. "ਸਲੀਕੇ" ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਬਸ । ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਧੀਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ "ਦੇਸ ਸੇਵਕ" ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਸਨ: "ਕੇਦਰੀ ਬੋਲੀ/ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਥਾਂ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅੱਖੇ ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਭਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੇਵ-ਨਾਗਰੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਇਸ 'ਤੇ ਲੱਦਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ

ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੀ ਬਦਲਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਲੋ ਰਹੀ। ਇਹ ਅਕਾਦਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾ ਰਹਿਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜੋਕੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਜ਼ੋਖਮ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ, ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਵਲੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਤਮ ਇਹ ਵੇ ਕਿ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਚਾਰ-ਪੱਤਰਾਂ, ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਖ ਵਖ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਉਨਤ ਸਾਹਿਤਕ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਸ ਪਿਰਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਵੇਲਾ ਆਏਗਾ ਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਆਪ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਨੂੰ ਸੋਧ ਲਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਘਟੋ ਘਟ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਡਾ.ਧੀਮਾਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੇ ਅਧੂਰੇ, ਅਸਫਲ ਯਤਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਗਰਾਮਰ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਵਿਆਕਰਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਫੈਂਸੀ-ਫੈਨਸੀ, ਵਰਣਨ-ਵਰਨਣ, ਸਮਾਜਿਕ-ਸਮਾਜਕ, ਆਕਾਸ਼-ਅਕਾਸ਼, ਸੀਮਿਤ-ਸੀਮਤ, ਭਾਸ਼ਾ-ਭਾਸਾ-ਭਾਖਾ, ਆਰਥਿਕ-ਆਰਥਕ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਪਰਕਾਸ਼, ਸਨਮਾਨਿਤ-ਸਨਮਾਨਤ, ਪਰਿਵਾਰ-ਪਰਵਾਰ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ-ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਸਰਦਾਰ-ਸਿਰਦਾਰ, ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆ ਜਿਹੜੀ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਤਸਵੀਸ਼ਨਾਕ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਤਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਇਤਨੇ ਉੱਜਲ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੇਖਕਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਅਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਣਹੋਣੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਝੁਠਲਾਏ ਬਣਦਾ

ਹੈ, ਨਾ ਅਪਣਾਏ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ:

It is really very unfortunate that with the exception of a very few Gurmukhi works written during the eighteenth, nineteenth centuries which may be said to be partially objective in the treatment of their subjects, the biographical and historical literature produced by Sikh scholars belongs to hagiographical and epical nature. "The authors of the Guru-Bilas, the Suraj Prakash and the Panth-Prakash type of books were great poets, no doubt. In their deep devotion and overflowing reverence and zeal for the exhibition of their poetical skill, they have not been able to restrain their imagination and creative faculty in introducing fiction into their compositions. The admixture of fiction with history has destroyed the purity and truth of the latter, doing great injustice and incalculable harm to the saints and heroes of their studies. This is particularly the case with the Guru period where, in many cases, the students, and scholars of history find it extremely difficult, if not impossible to discriminate between history and fiction."

ਇਹ ਕਠਿਨਾਈ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮੁਖ ਸੰਪਾਦਕ Encyclopedia of Sikhism ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਸਾਊ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸਤੋਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਬਿੰਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ-ਨ-ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ. ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਰੰਗੀ ਦੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਏ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਇਕ ਸੋਚੀ-ਸਮਝੀ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਨੇਕ-ਨੀਅਤ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰਖਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਗਡ-ਮਡ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 132 ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 20 ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਕ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਝ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨਾਲ ਢੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਨੂਰੂਪ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੀ ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਬਾਰੂਵੇਂ “ਫਰੀਦ” ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਿਸਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਫਰੀਦ ਨਾਂ ਥੱਲੇ ਲਿਖੀ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਲਾਮ ਨਾਲ “ਫਰੀਦ” ਉਪਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ “ਨਾਨਕ” ਨਾਂ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਇਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਫਿਰ 1950 ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ‘ਫਰੀਦ’ ਨੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ 1173-1266 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਦਸੀਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਖੋਜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਤਿਸ਼ਿਟਤ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ 1950 ਵਿਚ ‘ਪੰਜ ਦਰਿਆ’ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕਾਢ 'ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸਵਾਲ ਇਹ ਵੇ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕੀ ਕੋਈ ਦੋ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਖਾਮੋਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਲੇਖਕ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਇਸ ਕਲਾਮ ਨਾਲ ਮੇਚ ਖਾਂਦਾ ਹੋਵੇ:

ਅਜ ਨ ਸੁਤੀ ਕੰਤ ਸਿਉਂ ਅੰਗ ਮੁੜੇ ਮੁੜ ਜਾਇ ।

ਜਾਇ ਪੁਛੋ ਡੁਹਾਗਣੀ. ਤੁਮ ਕਿਉਂ ਰੈਣ ਵਿਹਾਇ ।।

☆ ☆ ☆ ☆ ☆ ☆

ਸਰਵਰ ਪੰਖੀ ਹੈਂਕੜੋ ਫਾਹੀਫੁਲ ਪਚਾਸ ।

ਇਹ ਤਨ ਲਹਿਰੀ ਗੜ ਬੀਆ. ਸੱਚੇ ਤੇਰੀ ਆਸ ।।

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਖੋਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਵਾਲੀਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਤੇ ਇੰਜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਆਪਣਾ ਉਬਾਨ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਗਿਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਇੰਝ ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਖਲੋਤੇ ਹਾਂ? ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਉਹਦੇ ਅਲੰਕਾਰ, ਉਹਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤੀਕ ਮੇਚ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਉਹ

ਅਜੋਕੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵੰਗਾਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂਨੂੰ ਇਹ ਮਸਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇੰਝ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ 1429 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਤੇ ਤਖਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ “ਮਹੱਲਾ 10” ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਟਾਕੇ ਇਸ ਅਧਿਆਏ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਇਸਨੂੰ ਝੁਠਲਾਂਦੀ ਹੈ:

ਬਲ ਛੁਟਕਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰੇ ਕਛੁ ਨਾ ਹੋਤ ਉਪਾਏ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟ ਹਰਿ ਗਜ ਜਿਉਂ ਹੋਹੁ ਸਹਾਇ।। ੫੩।।

ਬਲ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ।

ਨਾਨਕ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੈ ਹਾਥ ਮੈਂ ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਤ ਸਹਾਇ।। ੫੪।।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਵਿੱਤਰ ‘ਪੋਥੀ’ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ (ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ) ਆਪਣਾ ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ “ਬਲ ਛੁਟਕਿਉ ਬੰਨੇ ਪਰੇ” ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਕਰਿਆ (Rewrite) ਕੀਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਚੁਪਾਤੇ ਜਿਹੇ ਖਾਰਿਜ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਕਲਮ ਨੇ “ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗਾ, ਭੱਠ ਖ਼ੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ” ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਸੱਦ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਕਲਮ ਨੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਨਾ ਉਚਾਰੀ ਹੋਵੇ:—

ਸੁਣਕੇ ਸਦੁ ਮਾਹੀ ਦਾ ਮੈਰੀਂ, ਪਾਣੀ ਘਾਹ ਮੁਤੋਨੇ।

ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨ ਰਲੀਆਂ ਕਾਈ, ਕੇਹੋ ਸੁਉਕ ਪਯੋਨੇ।

ਗਇਆ ਫਿਰਾਕ ਮਿਲਿਆ ਮਿਤੁ ਮਾਹੀ, ਤਾਂ ਹੀ ਸੁਕਰ ਕੀਤੋਨੇ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਘੋਖ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਚਰਚਾ ਵੀ ਅਗੇ ਤੌਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ, ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਮੁਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ‘ਰਤਨ’ ਦਵਾਰਾ ਸੋਧਿਤ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ 1342 (10.11) ਤੇ 1358 (23-24) ਵਰਗੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਮਲ-ਉਨਰੀ ਕਲਮ ਦਵਾਰਾ ਅੰਕਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ, ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਨ, ਇਕ ਮਹਾਨ ਭਗਤ ਸਨ, ਈਸ਼ਵਰ ਸਰੂਪ ਸਨ, ਬੇਸ਼ਕ; ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਾਲਿਆਨਾ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਪਛਾਣਨਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਦਾ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ:—

ਮਿੱਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੇ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ ।

ਘੜ ਭਾਂਡੇ ਇੱਟਾਂ ਕੀਆਂ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ ।

ਜਲ ਜਲ ਰੋਵੈ ਬਪੁੜੀ ਝੜ ਝੜ ਪਵਹਿ ਅੰਗਿਆਰ ।

ਜਾਂ ਫਿਰ—

ਅੰਤਰ ਪੂਜਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾਂ

ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾਂ ਭਾਈ ।

ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾਂ.....

ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਫ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ—

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ

ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ ।

ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਨਾ ਸਮਾਜ ਤੇ ਇਹ ਚੋਟ:

ਉਤੰਗੀ ਪੈਓਹਰੀ ਗਹਿਰੀ ਗੰਭੀਰੀ

ਸਸੁੜਿ ਸੁਹੀਆ ਕਿਵ ਕਰੀ ਨਿਵਣੁ ਜਨ ਜਾਇ ਬਟੀ ।

ਗਚ ਜਿ ਲਗਾ ਗਿੜਵੜੀ ਸਖੀਏ ਧਉਲਹਰੀ

ਸੇ ਭੀ ਫਹੰਦੇ ਡਿਠ ਮੈਂ ਮੁੰਧ ਨ ਗਰਬੁ ਬਟੀ । (1410)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਵਾਂਗਰਾਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਕਵੀ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਸ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ—

1. ਮਲੀਕ ਮੁਰੀਦ ਤਬਾ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਸੋਹੀਆ ਦੀ ਧੁਨੀ (ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ)

2. ਰਾਏ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮੌਜੂ ਦੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ ਉਪਰ ਗਾਵਟੀ (ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹੱਲ ੪)

3. ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਦੀ ਧੁਨੀ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

4. ਸਿਕੰਦਰ ਇਬਰਾਹਿਮ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਉਣੀ (ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 9 ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੰਵਾ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਖਬਰੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪੰਛਟੀ ਸੰਗੀਤ ਵਾਂਗਰਾਂ ਲਿੱਪੀਬਧ ਕਰਨ

ਦੀ ਵਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵੰਗਾਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕੇਵਲ ਅਹਿਮ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਤਵੱਜੋ ਦੀ ਤੁਰਤ ਮੰਗ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਅਸੀਂ ਕਾਫੀ ਪਛੜ ਗਏ ਹਾਂ । ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ 20 ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਮੈਂ ਸੋਫੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਬੋਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਥੀਂ ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਜਰਮਨ ਡੈਲੀਗੇਟ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—ਤੁਹਾਡਾ ਪੇਪਰ ਬੇਸ਼ਕ ਦਿਲਚਸਪ ਸੀ, ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਜਰਮਨ ਤੋਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਜਰਮਨ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਵਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ— ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਲੇਖਕ ਹੋ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਕ ਯੰਤਰ (Gadget) ਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਬੋਲੋਗੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਉਸਨੂੰ ਟਾਈਪ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ । ਤੁਹਾਡੇ ਫਲਾਣੇ-ਫਲਾਣੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਇਹ ਯੰਤਰ ਖਰੀਦਿਆ ਹੈ । ਇੰਜ ਹੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਮੈਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਫਲਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਇੰਟਰਨੈਟ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਤਾਮਿਲ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ । ਅਜੇ ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਮੈਂ ਹਿੰਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਲਯ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਿਚ ਲਿੱਪੀਆਂਤਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਮੇਰੇ ਇਕ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਮਿੰਤਰ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਮੈਥੋਂ ਮੰਗਵਾ ਭੇਜੀ । ਕਹਾਣੀ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਝਟ ਕੁ ਬਾਅਦ ਪਰਤਿਆ ਤੇ ਉਸ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਵਾਰਾ ਲਿੱਪੀਆਂਤਰ ਕੀਤੀ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਰਖੀ ।

ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ, ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ । ਤੇ ਜਿਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੀ ਅਸ਼ਦ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ।

ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਾ ਯੁਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਡੀ ਮੁਖ ਚੁਣੌਤੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਰਖੀਆਂ ਹਨ । ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਡੀਆਂ ਕੁਝਕੁ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਭੀਤੇ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਡ-ਪਰਵਾਰੀ ਮੁਖ ਭਾਸ਼ਾ ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜੋਕੇ ਹਾਲਾਤ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੋਰ 50 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਇਤਨੀ ਅੱਡਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਉਤਮ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਉਪਲੱਭਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇੰਜ ਹੀ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਸਾਹਿਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿੱਪੀਆਂਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਫਟਵੇਅਰ (Software) ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਇੰਜ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਮੁੱਲ ਸਰਮਾਇਆ ਹਨ। ਅਮੀਕਾ ਵਿਚ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਸਵੀਡਨ ਵਿਚ ਦੇਵ, ਸਵਿਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ਸਤੀ ਕੁਮਾਰ ਆਦਿ ਕਈ ਨਾਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣਾ ਇਕ ਹੋਰ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਡਾ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। Internet ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਆਰਥਕ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰ ਆਮਦਨੀ ਦੇਸ ਭਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਦੇਸ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਤੇ ਜਿਥੇ ਕਿਥੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਵਸੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਲਗਨ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ, ਅਸੀਂ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਲਹਿਰ-ਬਹਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਕੋਲ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਰਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗੀਤ-ਬੱਧ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਅਧਿਕ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਇਤਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਏ ਹੋ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕੋਈ ਸਿਧੇਸ਼ਵਰੀ ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਟੱਪਾ ਗਾ ਸਕੇ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬੜੇ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਦਾ ਸਾਗਿਰਦ ਹੋਣ ਤਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਬੁੱਤਘਾੜਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦਾ ਹੌਸਲੇ

ਨਾਲ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਡਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲ ਕੇ ਮਾਣ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਟੀਨਾ' ਤੇ 'ਸਵੀਟੀ', 'ਹਨੀ' ਤੇ 'ਬੇਬੀ' ਰੱਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, 'ਗੋਰੀ' ਤੇ 'ਚੰਨਾ' 'ਰੇਸ਼ਮਾ' ਤੇ 'ਗੁੱਡੀ' ਭੁਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਆਹਵਾਂ ਤੇ ਚੂੜੇ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਵਟਣੇ ਨਹੀਂ ਮਲੇ ਜਾਂਦੇ, ਮਹਿੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਘੁਲਦੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਕਸੀਦੇ ਕੱਢਣੇ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਭੁਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਭੈੜੇ ਭੈੜੇ ਫਿਲਮੀ ਗੀਤ ਸਾਡੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕਿਤਨੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਰਖਾ ਕੱਤਣਾ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਗਲਟੀ ਵਿਚ ਦੁਧ ਰਿੜਕ ਰਹੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਦੀ ਦਹੀ ਛੁਲਕਾਇਆ ਹੋਵੇ ? ਕੋਈ ਪਾਂਧਾ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਤੇ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਅਗੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਮੁੱਕਦਮੇ ਜਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅੌਸੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦਾ ਤੇ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆ ਵੜਦਾ ਹੈ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੁਣੌਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋੜਨਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਬਦੇਸ਼ ਵਿਚ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ, ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੱਟ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕ ਰਾਣੀਹਾਰ ਵਿਚ ਪਰੋਣਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਇਹੀ "ਵਸੂਧੇਵ ਕਟੰਬਕਮ" ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਬਾਂ ਉਸਾਰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਪੁਲ ਬਨਾਉਣੇ ਹੋਣਗੇ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਬਾਰਕ, ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਲਾਇਤ ਮੁਬਾਰਕ, ਹਿਮਾਚਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿਮਾਚਲ ਮੁਬਾਰਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਟੱਬਰ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨਾ ਹੈ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਚੁਣੌਤੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁਗ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮੇਚ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਉਦਯੋਗੀਕਰਣ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਣ ਹੈ ਉਦਾਰੀਕਰਣ, ਕੁਝ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਣਾ, ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਭਰਾਵੱਲੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਹਮਸਾਏ-ਮਾਂ-ਪਿਓ-ਜਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਟੁੱਟ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ

ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਚਿਤਵਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਉਸ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੇਰਾ ਸੁਫਨਾ ਇਕ ਖੁਸ਼-ਰਹਿਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰਲਕੇ ਬਹਿ ਸਕਣਗੇ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ ਆ ਸਕਣਗੇ, ਜਾ ਸਕਣਗੇ। ਮੇਰਾ ਸੁਫਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਹਰ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਹੈਡਕੁਆਰਟਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਆਰਟ ਗੈਲਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਲਈ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਪੇਂਟਿੰਗ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਵੇਗਾ, ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਨ੍ਰਿੱਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਸੀਦਾ ਤੇ ਕਢਾਈ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਹੋਰ ਘਰੋਗੀ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਸੁਫਨੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਰ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਖੇਡਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਹੋਣਗੇ, ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਲਈ ਓਪਨ-ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰੇ ਸੁਫਨੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟੱਪੇ ਨੂੰ ਫੇਰ ਕੋਈ ਰਸੂਲਨ ਬਾਈ ਗਾ ਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਸੁਫਨੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਟਿਆਲਾ ਅੰਗ ਦਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਚਰਚਾ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਸੁਫਨੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਜ ਬੱਬਰ ਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਸਾਗਰ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਣਗੇ। ਨੀਲਮ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਲਾਹਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੇਰੀ ਝਾਤ ਹੈ।

ਇਧਰ ਮੇਰੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਵਿਰਸਾ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਇਸ ਆਸ਼ੇ ਵਲ ਇਕ ਨਿਮਾਣਾ ਕਦਮ ਹੈ। ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਇੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਗੁਜਰਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ 6 ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਆਰਟ ਗੈਲਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਖੇਤੀਯ ਅਜਾਇਬਘਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ ਹੋਵੇਗਾ। Informatics ਵਿਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਸੀਦਾ ਆਦਿ ਕਢਾਈ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ, ਨ੍ਰਿੱਤ ਪੇਂਟਿੰਗ ਆਦਿ ਦੀ ਬਚਿਆਂ ਲਈ, ਔਰਤਾਂ ਲਈ, ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਲਈ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਾਡਾ ਸੁਫਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਵਿਹਾਰ ਹਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁਖ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਰਸਾ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਮੋਬਾਈਲ ਵੈਨ ਹੋਏਗੀ। ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਲੋਅ ਨੂੰ ਅਗੇ-ਪਿਛੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਏਗੀ।

ਤੇ ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰਸਾ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ, ਨ੍ਰਿੱਤ ਦੇ, ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੇ, ਕਸੀਦੇ ਦੇ, ਕਢਾਈ ਦੇ,

ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੇ । ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਲੱਗਣਗੀਆਂ । ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਕਲਾਕਾਰ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਸਬੀ ਸ਼ਾਮੀ ਰਲਕੇ ਬੈਠਿਆਂ ਕਰਨਗੇ । ਕਿਸੇ-ਨ-ਕਿਸੇ ਕਲਾ ਦੀ ਘਰ ਘਰ ਚਰਚਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੋਈ-ਨ-ਕੋਈ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਵੇਗੀ । ਹਰ ਮੁਹਾਠ 'ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਪੜਣਗੀਆਂ । ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਇਹ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਲੰਧਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਵਿਹਾਰ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ ।

ਸੋਹਣਾ ਖਾਣ, ਸੋਹਣਾ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੋਹਣੀ ਸੋਚਣੀ ਦੇ ਵੀ ਮਾਲਕ ਹੋਣ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਸੁਫਨਾ ਹੈ ।

ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਧਿਆਨ ਅਵੱਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਭਾਜਨ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਉਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਘਾਵ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਖਰੀਫ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਟਾਇਆ ਨਹੀਂ ਮਿਟਣਾ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਾਂ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਭਾਜਨ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ, ਬੇਲੋੜਾ ਸੀ, ਬਾਹਰੋਂ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਵਕਤ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਜਿਹੜੀ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ “ਯੂਨੀਅਨ” ਸਰਕਾਰ ਸੀ, ਵਿਭਾਜਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ । ਸਰ ਖਿਜ਼ਰ ਹਯਾਤ ਟਿਵਾਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਵਜ਼ੀਰ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿੰਨਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਦਸੀਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਟਿਵਾਣਾ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਹਨ । ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਮਿਸਟਰ ਜਿੰਨਾਹ ਦੇ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਦਲੀਲ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਇੰਝ ਹੀ ਲੰਦਨ ਦੀ ਇਕ ਮਿਲਟੀ ਵਿਚ 1964 ਵਿਚ ਖਿਜ਼ਰ ਹਯਾਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:

Those of you who do not now belong to my generation will live to see Punjab's identity overcome the effects of the religious divide of 1947 and enjoy the fruits of a prosperous and happy Punjab which transcends the limitations of a geographical map.

ਬਟਵਾਰਾ ਬੇਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਤਲ ਦੇ ਮਿਜ਼ਾਜ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ । ਪਰ ਬਟਵਾਰੇ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜਾ ਕਹਿਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇਧਰ ਆਪਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਉਤੇ ਢਾਹਿਆ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਵੱਢ-ਟੁਕ ਉਧਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ. ਹਮਸਾਏ. ਮਾਂ-ਪਿਓ-ਜਾਏ ਦੀ ਕਬਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਝਟ-

ਦੇ-ਝਟ ਲਈ ਝੁਠਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ 10 ਲਖ ਮਰਦਾਂ, ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਕੋਈ 40 ਲਖ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰਨਾਥੀ ਬਣਕੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ। ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਿਕਾਸੀ ਇਧਰੋਂ ਉਧਰ ਘੱਲੇ ਗਏ। New Cambridge History of India ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕੋਈ 1 ਕਰੋੜ 30 ਲੱਖ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਆਰ-ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ। ਇੰਜ ਜਾਪਣ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਕਿਆਸੀ ਮਹਿਲ ਦਾ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ:—

ਇਕ ਸੁਫਨਾ ਸੀ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਜਿਹਾ

ਸਾਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਨਾ ਕਰੇ ਕੋਈ।

ਜਨਵਰੀ 1975 ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲੇ ਸਰ ਖਿਜਰ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਟਿਵਾਣਾ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਾਈਮ ਮਿਨਿਸਟਰ ਨੇ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਕੀਤੀ ਸੀ:—

Some kind of new geo-socio-political order would emerge in the subcontinent which would transcend the artificial 1947 partition.

ਮੇਰਾ ਮੁੜ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਬਾਰਕ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੁਬਾਰਕ, ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਮੁਬਾਰਕ, ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵਲਾਇਤਾਂ ਮੁਬਾਰਕ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਲਕੇ ਤਾਂ ਬਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਰਲਕੇ ਗਿੱਧਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮਿਲਕੇ ਭੰਗੜਾ ਤਾਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ

ਪੀ-7, ਹੋਜ਼ਖਾਸ ਐਨਕਲੇਵ

ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ—110016

PL-120

